

4. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 23.02.2018).

Одержано 26.02.2018

УДК 343.54(477)

Андрій Анатолійович ВАСИЛЬЄВ,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9480-7814>

НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї: ВІД ФОНОВОГО ЯВИЩА ДО ЗЛОЧИНУ

У кримінологічній науці фонові явища визначаються: 1) як сукупність аморальних проявів, що суперечать загальноприйнятим нормам поведінки, і які органічно взаємозв'язані зі злочинністю, оскільки детермінують один одного і спричиняють соціальну деградацію особи [4, с. 164–165]; 2) як сукупність адміністративних правопорушень, дисциплінарних проступків і окремих форм делінквентної поведінки (пияцтво, наркотизм, проституцію, порушення правил співжиття) [5, с. 353]; 3) як дозлочинна асоціальна поведінка яка тісно пов'язана з окремими видами (групами) злочинів і має протиправний характер [3, с. 87] тощо. До таких «явищ» традиційно відносять наркоманію та алкоголізм, бродяжництво та безпритульність, проституцію, насильство в сім'ї, расизм та ксенофобію, а також нелегальну міграцію [6]. Спільним же для вказаних антигромадських проявів поведінки є їх існування (балансування) на межі із злочинною поведінкою, здатність сприяти злочинній поведінці.

Разом з цим, трансформація і розвиток суспільних відносин (пов'язаних, зокрема, з криміналізацією чи декриміналізацією окремих форм протиправної поведінки) у країні та світі, вносять свої корективи в існуючу систему норм, якими передбачено захист та кримінально-правову охорону прав і свобод людини і громадянина. Мова, зокрема, іде про розгляд Верховною радою України (далі – ВР України) питання про імплементацію норм міжнародного права у національне законодавство: про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (далі – Стамбульська конвенція). А вже зараз, ще до наявності позитивного рішення щодо її ратифікації (проект постанови Верховної Ради України про звернення до Президента України та Кабінету Міністрів України з питання ратифікації Стамбульської конвенції було знято з розгляду 21.02.2017 р.), вже було прийнято Закон України від 06.12.2017 р. № 2227-VIII [7]. Цей Закон передбачає докорінні зміни до КК України, переважна більшість з яких (крім виділення додаткових обставин, які обтяжують покарання) набуде чинності вже з 11.01.2019 р., і являє собою майже повне перенесення до Кримінального кодексу України (далі – КК України) положень зазначеної Конвенції.

Перш за все, це стосується ст. 126-1 (Домашнє насильство) КК України, яка передбачає відповідальність за домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи.

Слід визнати, що віднесення домашнього насильства до окремого явища, що потребує кримінологічного дослідження, не є новим для сучасної науки. На розгляд такого виду насильства в якості специфічного соціального феномену вказував, зокрема, Б. М. Головін (невдовзі після прийняття «нового» КК України), який зазначав, що «сімейно-побутова сфера протягом останніх років набула стійких криміногенних ознак. Вона втрачає свою захисну роль для населення, перетворюється у суспільно-небезпечне середовище» [2, с. 13].

Спроби унормувати відповідальність за домашнє насильство (насильство в сім'ї) як відбувалися, так і продовжуються відбуватися на законодавчому рівні. Так, вже у Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 № 2789-III було сформульовано загальне (уніфіковане) поняття насильства та виділено його форми (види). Однак ця спроба урегулювати вказану сферу була піддана критиці через наявність невідповідності між положеннями цього закону та, зокрема, нормами кримінального законодавства, як у частині законодавчого визначення поняття насильства, так і в частині виділення його видів [1]. У подальшому, основними кроками суб'єктів законодавчої ініціативи, що стосуються цього напрямку діяльності, було внесення на розгляд ВР України проектів законів щодо відповідальності за злочини вчинені проти статевої свободи та недоторканості малолітнього (малолітньої) (Проект Закону № 6151 від 01.03.2017), посилення кримінальної відповідальності за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (Проект Закону № 6396 від 19.04.2017), посилення відповідальності за злочини, вчинені щодо малолітньої чи малолітнього, неповнолітньої чи неповнолітнього та особи, яка не досягла статевої зрілості (Проект Закону № 6449 від 16.05.2017) тощо. Усі зазначені проекти у тому чи іншому вигляді

зводилися до посилення покарання та внесення «косметичних» правок до санкцій окремих норм КК України (крім проекту № 6151 від 01.03.2017, яким, поряд із іншими нововведеннями, було запропоновано упровадження примусового лікування у вигляді хімічної кастрації).

Останньою, найбільш вагомою подією стало прийняття Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.11.2017 року № 2229-VIII, у якому, як і у попередньому законі, було визначено види (форми) домашнього насильства, перераховано суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, напрями запобігання тощо [8].

Аналізуючи лише кримінально-правові аспекти указанного закону, слід вказати, що закріплені у ньому визначення термінів (зокрема, які відносяться до сфери дії закону про кримінальну відповідальність) практично повністю відтворюють аналогічні визначення, що містяться в Стамбульській конвенції, з урахуванням положень попереднього закону про протидію насильству в сім'ї. У зв'язку з цим, залишилися і основні його вади: указані в законі в якості самостійних видів насильства фізичне, сексуальне, психологічне та економічне насильство, з кримінально правової точки зору, є формами прояву насильства, визначають характер впливу, його спрямованість на певні сфери життєдіяльності. Так, цілком логічним (виходячи зі змісту статей 152 та 153 КК України) видається застосування фізичного чи психічного насильства, що спрямоване на подолання волі потерпілої особи для подальшого посягання на статеву свободу чи недоторканість особи. Якщо ж мова йде про позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування (економічне насильство) то безпосередньо до заподіяння шкоди фізичному чи психічному здоров'ю це призвести не може внаслідок відсутності причинного зв'язку як прямого так і опосередкованого, однак, може зачіпати економічну складову життєдіяльності (право власності особи), пригнічувати честь та (або) гідність члена сім'ї або близьких осіб, посягання на які, разом з іншими діями у випадку їх систематичності, можуть свідчити, наприклад, про спробу доведення до самогубства.

Безумовно, неприйняття змін до чинного законодавства, викликаних необхідністю ратифікації Стамбульської конвенції, нагадує супротив позитивним змінам та спроби зупинити інтеграцію до Європейської спільноти, однак, у цьому контексті слід внести певні пояснення.

По перше, докорінні зміни, що пропонуються для внесення у КК України, з великою вірогідністю можуть призвести до кризових явищ та помилок при кваліфікації вчиненого та під час правозастосування, зокрема, через занадто спрощений підхід до формулювання термінів (наприклад, видів насильства).

По друге, вказівки у пояснювальній записці лише на те, що «цей законопроект імплементує положення Стамбульської конвенції у національне законодавство, що дає можливість удосконалити кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство України для боротьби з насильством стосовно жінок та домашнім насильством», без надання аналізу емпіричного матеріалу та обґрунтування соціальної обумовленості є явно не достатнім для внесення змін.

В третє, запропоновані зміни до КК України (доповнення закону про кримінальну відповідальність ст. 126-1, у якій в якості наслідку застосування певного виду насильства визначено фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна залежність або погіршення якості життя потерпілої особи) не відповідають положенням вже чинного законодавства, використані терміни є занадто неконкретними та фактично оціночними поняттями, використання яких також не бажано.

Підсумовуючи зазначене, слід вказати, що ми цілком погоджуємося з аргументами наведеними у висновку Головного науково-експертне управління апарату Верховної Ради України, наданого ще до першої редакції проекту «законопроект доцільно повернути суб'єкту права законодавчої ініціативи на доопрацювання» і перефразовуючи з урахуванням факту прийняття Закону: «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами потребує істотного доопрацювання, зокрема, в частині розробки і застосування більш універсальних категорій».

Список бібліографічних посилань

1. Васильєв А. А. До питання про види насильства в сім'ї // Вісник Кримінологічної асоціації України : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 18 листоп. 2011 р.) і «круглого столу» (м. Харків, 17 листоп. 2011 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2011. С. 124–126.
2. Головін Б. М. Сімейно-побутові конфлікти у системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 218 с.
3. Даньшин И. Н. «Фоновые» явления преступности как дополнительный предмет криминологии. *Проблеми злочинності*. 2004. Вип. 68. С. 87–91.
4. Курс криминології. Загальна частина : підручник : у 2 кн. Кн. 2 / О. М. Джуца, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. ; під заг. ред. О. М. Джуці. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
5. Мартыненко О. А. Детерминация и предупреждение преступности среди персонала органов внутренних дел Украины : монография. Харьков : Изд-во Харьков. нац. ун-та внутр. дел, 2005. 496 с.
6. Назаренко Д. О. Криминологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. 524 с.
7. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому

насильству та боротьбу з цими явищами : закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> (дата звернення: 18.03.2018).

8. Про запобігання та протидію домашньому насильству : закон України від 07.11.2017 № 2229-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 18.03.2018).

Одержано 20.03.2018

УДК 340.15(477)

Дмитро Вікторович ГАЛКІН,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
старший викладач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7247-1037>

БОРОТЬБА З БЕЗПРИТУЛЬНІСТЮ ТА БЕЗДОГЛЯДНІСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ В УРСР У 1920-Х РОКАХ

Проблема дитячої безпритульності і бездоглядності та боротьби з нею існує довгий час і до сих пір є актуальною і має тривалу історію існування. У перші роки радянської влади існування даного негативного явища пояснювалося комплексом причин, які носили в основному соціально-економічний характер: Першою світовою війною, революціями, громадянською війною, «червоним» і «білим» терором, масовими репресіями, нестачею дитячих установ, важким економічним становищем, безробіттям, голодом [1]. Одним з факторів поширення бездоглядності служило і те, що в умовах складної економічної ситуації та важкого побуту неповнолітні бігли зі старих дитячих будинків. В СРСР часом питання ліквідації безпритульності розуміли занадто буквально. Так, в 1927–1928 р. були розроблені плани щодо «вилучення безпритульних з вулиці» [2], що підтверджується звітами різних органів. У перші роки радянської влади законодавчо не було закріплено саме поняття «безпритульний», не проводилося відмінностей між «безпритульністю» та «бездоглядністю», це викликало надмірно широке і неясне трактування і сильно ускладнювало роботу державних органів у даному напрямку. Так, одні в число безпритульних включали навіть «безпритульних матерів», які потребували допомоги. Інші звужували категорію безпритульних до «вуличних дітей», тобто тієї частини, яка перебувала поза сім'єю і поза дитячих установ.

У 1926 р. була вирішена проблема в законодавчому закріпленні визначення «безпритульний», яка існувала тривалий час. Безпритульними, які потребували повного забезпечення та виховання, визнавалися, по-перше, круглі сироти, а також ті, які не мали братів і сестер, які зобов'язані взяти на себе турботу про виховання неповнолітнього; по-друге, ті, що втратили зв'язок з батьками та родичами; по-третє, вилучені постановою суду або Комісією у справах про неповнолітніх з сім'ї внаслідок злочинного або порочного життя їхніх батьків або осіб, у яких діти виховувалися, чи внаслідок зловживань щодо дітей батьківськими правами; по-четверте, підкинуті діти.

Було також введено поняття «тимчасово безпритульний». Так, тими, які потребують охорони, в заходах тимчасової або часткової допомоги та вихованні визнавалися діти, які, по-перше, виявилися безпритульними внаслідок важкої хвороби або інвалідності, яка позбавила повної працездатності батьків або осіб, у яких вони виховувалися, в тих випадках, коли останні не користувалися допомогою від держави; по-друге, діти, які знаходилися під опікою однієї матері, позбавленої всілякого заробітку і яка не одержувала матеріальної підтримки від чоловіка, родичів чи інших осіб; по-третє, які стали безпритульними внаслідок тимчасової відсутності батьків або осіб, на утриманні яких вони перебували і виховувалися. Однак дане поняття, як правило, не вживалося, а замінювалося більш звичним – бездоглядний.

До складу безпритульних входили і бездоглядні, тобто діти, які мали батьків або близьких родичів, але позбавлені нагляду. Вказувалося, що до тих неповнолітніх, які фактично перебували на утриманні родичів або сторонніх осіб, застосовувалися тільки заходи охорони. Відзначаючи багатогранність поняття «дитяча безпритульність» і неможливість надати йому «строого певної» форми, владні структури обмежилися вказівкою ознак, характерних для дитячої безпритульності: по-перше, під цю категорію підпадали діти, які не мали батьків і не перебували під опікою установ і окремих осіб, і, отже, не мали нагляду; по-друге, діти, хоча і мали батьків або піклування окремих осіб і установ, але «нагляд і навколишнє середовище їх такі, що не може бути впевненості в правильному засвоєнні ними принципів моралі і виховання».

Після Жовтневої революції система благодійних та сирітських установ була знищена. У грудні 1917 р. був підписаний декрет, який визнав всіх дітей дітьми Республіки, а турботу про них – прямим обов'язком держави. Було розпочато становлення законодавчої бази для боротьби з дитячою бездоглядністю і злочинністю. З метою впорядкування боротьби з дитячою бездоглядністю постановою Президії ВЦВК від 26 січня 1925 р. на центральні виконавчі комітети автономних республік і областей, облвиконкоми